

ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ҚАРАШЛАРИ

Аннотация. Мақолада Шарқ мутафаккирларининг педагогик ва психологик қарашлари ёритилган.

Калит Сўзлар: минералогия, авицина, табобат конуни, ижтимоий психология, регионал, этнопсихология, теология, типология.

Б. Шамсиддинов
Андижанский государственный университет
boburf@list.ru

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВОСТОЧНЫХ КОНФЛИКТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические взгляды восточных мыслителей.

Ключевые слова: минералогия, авиценна, медицина, социальная психология, регионал, этнопсихология, теология, типология.

Умумий тарих доирасида ҳам ўрта асрларда Шарқ узок вақт ғарбга нисбатан илгарилаб кетган. Хитой, Хинд, Араб, Эрон, Ўрта Осиё маданияти бу даврда Ғарбга нисбатан эрта ривожланган.

Ўрта Осиёда илм-фан маърифатнинг ривожланиши, бу ҳудуддаги илмий дунёқарашлар билан белгиланади. Бизнинг давримизгача араб истилосигача булган даврдаги илм-фан ва маданият тараққиёти ҳақидаги маълумотлар сакланиб қолмаган. Чунки араб халифалигининг Ўрта Осиёга Ислом динининг ёйилиши ва бунинг оқибатида Ўрта Осиёда бу диний қарашларига қарама-қарши булган ёзма адабиётларнинг ҳаммаси мутлақо йук қилиб юборилган. Бундан ташқари Ўрта Осиёдаги узаро феодал урушлар ҳам илм-фан ва маданиятнинг тараққиётига салбий таъсир этган. XIII асрда Ўрта Осиёни муғуллар босиб олади ва ўрта асрларда яратилган фан ва маданият соҳасидаги илмий адабиётларнинг тупланган қисми шу босқинчилар томонидан йук қилиб юборилади. Шунга қарамайдан Ўрта Осиёда илм-фан ва маданият юқори даражада ривожланган деб айта оламиз [1].

Ўрта асрларда Ўрта Осиёда қатор-қатор олимлар, мутафаккирлар яшаб ижод этган. Улар қарат динга таллуқли фанлардангина ривожланиб қолмасдан, илм-фаннинг шундай соҳалари: риёзиёт, фалсафа, астрология, медицина, педагогика, анатомия, этика-эстетика, психология ва ҳақазо фанлар бўйича бутун жаҳон тан оладиган даражада илмий асарлар яратган. Бу асарларни қарат Ўрта Осиё китобхоналари уқиб қолмасдан, балки бутун жаҳондаги тараққийпарвар мутафаккирлар ҳам ўқув рисолази сифатида фойдаланган, ана шундай олимлардан бири Абу Носир Муҳаммад Ибн Тарҳан (Ал Фаробий)-870-950 йилларда Фароб шаҳрида туғилган. Фаробий Аристотель ва Платоннинг ишларини Ўрта Осиёда қенг оммалаштирган, шунинг учун ғарбда иккинчи муаллим деган ном олган [2].

Фаробий ёзган асарларидан бизнинг эътиборимизга фалсафа, педагогика, психология, этика-эстетика бўйича асарлари қизиқтиради. Фаробийнинг фикрича муҳит ва тарбиянинг таъсирида инсон шахсининг ахлоқий сифатлари шаклланади.

Ахлоқ-тушунчаси Фаробий инсон характери билан чамбарчас боғлиқ деб ҳисоблайди. Чунки характердаги ҳар бир хислатларни яхши томонга қаратиб ўзгартириш мумкин. Шунга асосан инсон ахлоқини фақат яхши томонга қаратиб ўзгартириш мумкин. Унинг фикрича инсон шахсининг баркамол шаклланиши учун 4 та тўсиқ бор [3]: *хурматсизлик, ахлоқсизлик, ўзгарувчанлик, иккиланиш*.

Бундан ташқари Фаробий тарбиянинг каттиқ ва юмшоқлиги ҳақида ҳам ўз фикрларини баён қилади. Бу ўз навбатида тарбия психологиясининг асосий ғояси ва методларидан бири ҳисобланади. Унинг фикрича шогирдга таълим-тарбия беришда ҳаддан ташқари каттиққўллик устозга нафрат ҳиссини уйғотади. Унинг руҳида ўз устозига нисбатан қарама-қаршиликни юзага келтиради. Тарбиядаги ҳаддан ташқари юмшоқлик эса, шогирдга устозга нисбатан менсимаслик ҳиссини юзага келтиради. У ўз устозини алдашга ва устидан қўлишга ҳаракат қилади, деб тушунади. Фаробий психология соҳасида аниқ бир асарлар ёзмаган бўлса ҳам у Афлотун (Аристотель) психологиясининг асосларини маҳаллий шароитда мослашган ҳолда талқин қилади ва бунинг оқибатида Ўрта Осиё фалсафий қарашларига ҳос бўлган психологик дунёқарашлар шаклланиди.

Фаробийнинг илм-фан соҳасидаги қарашлари узидан кейин яшаб ўтган мутафаккирлар-Беруний, Ибн Сино уз таъсирини ўтказди ва ўз навбатида бу мутафаккирлар Фаробийни ўзларининг устозлари деб ҳисоблайди.

Абу Райҳон Беруний-953-1050 йилда узининг қатор фалсафий асарларида психологик ва педагогик қарашларини баён қилади. Бўлр инсон шахсининг шаклланиши, ахлоқий қамолоти, ақл-идроқи, тафаккури ҳақида фикрларидир. Берунийнинг «қадимги авлодлар обидалари» асарида баъзи одамлар шахсининг шаклланишида уларнинг ҳулқ - аъворида мавжуд бўлган зикналик, ёлғончилик, мунофиқлик, ҳушмадгўйлик, иккиюзламачилик каби иллатларнинг шахс тараккиётига салбий таъсири ҳақида тўхталиб ўтади. Бу иллатларга қарама-қарши оқил одамлар ҳақида ўз фикрини баён қилади. Берунийнинг фикрича оқил одамларнинг тараккиёти ва унинг руҳиятининг ривожланиши ҳеч бир тўсиқларсиз ижобий ривожланишга эга бўлди деб тушунилади. Беруний психология соҳасида аниқ бир асар ёзмаган бўлса ҳам, Фаробий таълимоти таъсирида инсон шахсининг қамолоти, унинг ақл-идроқи, руҳий тараккиёти ҳақидаги узининг психологик ва педагогик қарашларини ҳамма асарларда тўлиқ баён қилади [3].

Масалан: «Минералогия», «Хиндистон», ҳислар билан сезиладиган ва ақл билан билинадиган бир қатор қитобнинг таржимаси-деган қитоб ва рисолаларида узининг руҳ ҳақидаги қарашлари, руҳиятнинг баъзи муҳим масалаларини билиш ва тафаккур қараёнлари ҳақида жуда қўл, қўят қимматли фикр-мулоҳазалар мавжуд. Беруний оламни объектив реаллик, инсон иродасидан ташқарида мушаккил равишда мавжуд бўлган қўллик сифатида қарайди. Беруний қўши онқи. Тафаккури ва руҳиятини қўллий қўлдан қўлтириб қўлқан қўлда қасаввур этади.

Беруний Абу Али ибн Сино билан бўлган қўлзараларида қўлча қўлсаларнинг асосида 5 та элемент, яъни қўл, олов, қўл, ёр, қўллик ётишини қўлда қўлени билиш қараёнида қўлмларимизнинг қўлбаини сезқи аъзоларимиз ва улар орқали қўл қўлган қўлсий қўлмимиз ташқил этади деб таъқидланган. У «агар сезқи аъзоларимиз қўлмаганда олам қасаввурга эга қўлмасдиқ. Умўман инсон қўлса ва қўлмларнинг қўлқини қўлмаган қўлрдик» дейди. Бўнда Беруний сезқи орқанлар қўлқиятига қўлх бериб қўлмалитистик қўлқияда турғанлиқини қўлмиз.

Абу Али ибн Сино - 980 йили Аршона қўлқўида (Бўхоро яқинида) туғилган. Ибн Сино узининг илмий дўнққраши билан бўтўн қўлхонда қўл тараккиётига ва унинг ривожланишига таъсир қўлсанган олим ҳисобланади. Чўнки унинг асарлари қўлхоннинг қўлмма қўлларига тарқима қўлнган ва узининг қўлқлиқи қўлтида Ёвропада Авицина қўлми билан, унинг асарлари таълим масқанларида ўқўв қўлқли сифатида қўлқаланган. Унинг «Табобат қўлқни» асари ўша даврдаги , қўлқини даврдаги ва

хозирги даврида ҳам тиббиёт соҳасидаги олимларнинг кулланмаси ҳисобланади. Ибн Сино «жуда оғир ва машаққатли ҳаёт кечирган» шунга қарамадан илм-фаннинг ҳамма соҳаларида узининг учмас изини қолдирган.

Ибн Сино жаҳонда биринчи бор психология фанида тажриба амалга оширган аллома ҳисобланади. У эмоционал ҳолатлар буйича дастлабки тажрибаларни амалга оширган. Унинг «Тадбири манозил» асарида таълим-тарбияда унинг психологик асосларига алоҳида эътибор берган. Бу асарда алоҳида боб бўлиб, бу боб боаларни тарбиялаш, мактабда уқитиш деб номланади [5].

Ибн Сино биринчи бор тарбияда суҳбат методини куллашни таклиф этади. Болаларни уқитишда ва тарбиялашда бир гуруҳда ёки жамоада тарбияланса, улар фаолият турларини амалга оширишда бир-бирига мослашади, бир-бирига ҳурмат-эътибори кучаяди ва жамоанинг таъсирида ераксиз одатларни йукотади деб таъкидлайди. Бу билан у биринчи бор ижтимоий психология асосларига ҳам асос солди. Бундан ташқари Ибн Сино тарбия методлари ҳақида ҳам тухталиб утади. Тарбия методларидан оила тарбияси, оилда бола тарбиясини амалга оширишда регионал хусусиятларни куллаш зарурлигини таъкидлайди. Ибн Сино шахс тараккиётида мусиканинг урни ҳақида ҳам тухталиб утади. У алланинг аҳамияти ҳақида шундай дейди: «*Айтилган қушиқнинг сузлари танага қаратилган бўлса, унинг оҳанги болага қаратилган*», дейди.[] Ибн Сино Аристотель ва Фаробий таълимотига асосланиб рух ва тана ҳақидаги таълимот доирасида фикр юритган. Чунки у ҳам узидан олдинги алломалар каби тана ва рух ҳақидаги таълимотни, жон таълимоти доирасида таъкидлайди.

Махмуд Қошғарий. Х1 асрда яшаб утган аллома, Туркменистон ерларида яшаб утган. У усган, яъни Ўрта Осиё ҳудудида яшайдиган халқларнинг қабил ва элатларнинг урф- одатлари, анъаналари, эътиқодларини, узининг шу давргача сакланиб қолган асари «*Девони луғати турк*» да баён қилади. Қошғарий психология соҳасида бирон-бир тулақонли фикр айтмаган бўлса ҳам, узининг олиб борган изланишлар билан этнопсихологиянинг муълум йуналишларига асос солди.

Унсурмоний Кайковус -1022 йилда туғилиб 63 ёшида узининг «*Қобуснома*» асарини ёзган. Бобоси Кобус ута золим, аёвсиз ҳукмдор бўлган. «Қобусном» асарининг психологик нуқтаи назаридан анализ қиладиган қисми-бу –27 боби ҳисобланади. Бу боб «*Фарзандларни парвариш қилиш фикрида*» деб аталади. Унда фарзанднинг ота-онани ҳурмат қилиш, оила тарбияси, оилада ота-онанинг фарзандига тарбия бериш усуллари ва фарзандларни парвариш қилишда унинг ёш даврларга эътибор бериш ҳақида тухталади. Бу боб психологик нуқтаи назардан жуда ҳам аҳамиятга эгадир.

Абдурахмон Жомий - 1414-1492 йилда туғилган. Узининг яратган асарларида шахс тараккиёти ҳақида теологик нуқтаи назардан фикр юритган. У биринчи бор шахс типологиясини яратган, 6 та типдан иборат бўлиб, бу типдаги шахслар хурсандчилик нима эканини билмайди, деган фикрни илгари сурди. Шулардан:

1 тип	-	Хасадгуй(бироларнинг ютуғини қуролмайди, қайфиятини бузади)
2 тип	-	ғийбатчилар
3 тип	-	Тасодифат бойиган қамбағаллар
4 тип	-	Амалпарастлар
5 тип	-	Зикналар
6 тип	-	Аҳлоқсизлар

Бу типология фақат салбий қурилишларни ёритган бўлса ҳам (бадий нуқтаи назардан) шахс типологияси ҳақидаги дастлабки классификация ҳисобланади.

Жалолиддин Давоний - 1427-1502 йиллар, Ўрта Осиё мутафаккирларининг ичида биринчи бор психология ҳақида трактат ёзган аллома

ҳисобланади. Бундан ташқари таълим психологияси буйича болаларни тарбиялаш методлари ва «*Хохишлар этикаси*» асарини ёзган. Инсон характери хақида батафсил туталиб утган. Характер хислатларни салбий томондан ўзгартириш мумкин, деган фикрни илгари сурган. Давоний болаларнинг психик тараккиётига муҳитнинг ролига юқори баҳо берган. Бундан ташқари Давоний болаларнинг калбини тоза тахтага ухатади, унга хоҳлаган нарсга ёзиш ёки чизиш мумкин. Уларнинг психикаси эса тоза қоғозга ухшайди ва бу қоғоз унинг ҳаётида тулдирилади, деб таъкидлайди.

Унингбу фикрларини ундан 200 йил илгари, кейин буюк инглиз файласуфи Джон Локк «*Табул роза*» таълимоти билан фанга киритади, демак Ўрта Осиё мутафаккирлари узларининг илмий дунёкарашлари билан жаҳон фани тараккиётига ва унинг ривожланишига салмоқли хисса қўшган. Уларнинг яратган асарлари фан ва техника тараккиётининг бошланиш давригача ўқув қўлланмалари сифатида қўлланиб келган. Баъзи асарлари эса ҳозирги кунга қадар ҳам уз аҳамиятини йўқотмаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Барқамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т.: Шарқ.
2. Каримов И. А. Юсак маънавият – енгилмас куч. Т. : Маънавият, 2008.
3. Мунавваров А.К. «Педагогика», Т., «Ўқитувчи» 1996.
4. Абу Райҳон Беруний танланган асарлари фан нашриёти 1994 йил.
5. Абу Али ибн Сино Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1993

йил.

Ш.Ф. Нуриддинова, научный руководитель З.Э. Мирахмедова
Ташкентский институт инженеров железнодорожного транспорта
Ташкент, Ўзбекистан
epsona0077@gmail.com

ТАЛАБА ЁШЛАР ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ЖАЛБ ЭТИЛИШИДАГИ АЙРИМ МУАММО ВА КАМЧИЛИКЛАР

Аннотация. В данной статье даны проблемы и решения эффективной реализации образовательного процесса в высших учебных заведениях, необходимое постоянное взаимодействие студентов и преподавателей. Этот эффект отличается от отношений между учителем и учеником средней школы или между учителями и учащимися лицеев и колледжей, которые, с одной стороны, зависят от их возраста, социального и правового статуса, а также от «учитель-учитель» и «ученик-слушатель».

Ключевые слова: воспитание, эффективность, взаимопонимание, взаимодействие, педагогика.

Ҳозирги энг долзарб муаммолардан бири олий ўқув юр்தларидаги таълим–тарбия ишлари самарадорлигини кескин оширишдан иборат. Олий ўқув юр்தларидаги таълим тарбия жараёнлари самарали амалга ошириш учун талабалар билан ўқитувчилар уртасида ўзлуксиз таъсир ўтказиш ҳукм суриши лозим. Бу таъсир ўтказиш умумтаълим мактаби ўқитувчиси ва ўқувчиси уртасидаги, ёки лицей ва коллеж ўқитувчиси ва ўқувчилари уртасидаги муносабатлардан фарқ қилади, бу бир томондан улар уртасидаги ёш ҳусусиятларига, ижтимоий – ҳуқуқий мавқеларига боғлиқ бўлса, аудиторияда «устоз-муаллим» ва «шогирд-тингловчи», тарзида, аудиториядан ташқарида дустона, ака-ука, ҳатто «ота-бола» муносабатларига яқин дустона, дилкаш бўлиши мақсадга мувофиқдир. Лекин, шу вақтгача олий мактаб психологияси, ундаги